

Historie girondinů a Žižkova smrt

Dva modelové příklady regulace literární komunikace
v polovině 19. století
Magdaléna Pokorná

Paternalistická optika, rozlišující mezi jednotlivými kategoriemi čtenářů z hlediska jejich schopnosti „správně“ rozumět potenciálně nebezpečnému textu, dominovala cenzurní legislativě osvěcenského a restauračního období. S pádem předběžné cenzury v březnu 1848 a zrušením diferencovaných kategorií pro posuzování dovážených knih přestal být tento princip dominantní, přesto však mohl ohled na cílové skupiny čtenářů hrát v jednotlivých případech roli i nadále. Následující případová studie to ukazuje na osudu dvou textů zabavených ve stejný den, 12. února 1851, a to českého překladu odborného díla *Historie girondinů* od Alphonse de Lamartina a díla určeného širším vrstvám publika, dramatu *Žižkova smrt* od Josefa Jiřího Kolára.

Historická tematika za revoluce let 1848–1849

Téma národních dějin výrazně působilo na veřejné mínění v revolučních letech 1848–1849.¹ Přítomnost, ovlivňovanou zpřísnujícími se politickými opatřeními, měly vybrané příklady z české minulosti povzbuzovat a mobilizovat. Umělecké využití historických témat inicioval na podzim 1849 například i zemský výbor, když vypsál soutěž na původní dramatické dílo s historickým námětem a na hru ze současného občanského života. Vedle toho vznikala během let 1848–1849 řada historických titulů spontánně. Objevila se zvláště díla inspirovaná husitstvím a jeho protagonisty, téma, které bylo v předešlých obdobích cenzurou přísně regulováno. Bez ohledu na uměleckou či vědeckou úroveň plnila taková díla svou agitační roli.²

Husitství bylo zpravidla personifikováno v osobách jeho dvou nejznámějších představitelů – Jana Husa a Jana Žižky. O nich se psalo i zpívalo. Při sledování „nálady obyvatelstva“ v březnu 1851 například zemské vojenské velitelství hlásilo, že se po hospodách potloukají skupiny muzikantů a zpívají české písně o Žižkovi a Husovi, které shromáždění hosté oceňují hlasitou chválou a ke zpěvu se připojují. Již roku 1849 byla zabavena píseň, která začínala slovy „Povstaň, Žižko, povstaň s Jenem, ať vrahy za hranice daleko zaženem“.³ Další zprávy informátorů pak kvitovaly, že písně o Žižkovi, představující chválu revolučního činu, převažovaly nad těmi, které opěvovaly postavu Jana Husa. Jan Žižka jako hrdina

1) Srov. zvl. Miroslav Hroch (ed.): *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století*, Praha, Univerzita Karlova 1976 (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 5. *Studia historica* 15); Týž (ed.): *Literární a publicistické zdroje historického vědomí v 19. a 20. století*, Praha, Univerzita Karlova 1988 (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 3. *Studia historica* 33).

2) Zevrubně Zdeněk Šamberger: „Rakouský neoabsolutismus po roce 1848 a jeho obavy z husitismu“, *Husitský Tábor* 6–7, 1983–1984, s. 361–390.

3) Tamtéž, s. 365.

písně „Neopouštěj nás, Žižko, vůdče náš“ byl pak středem pozornosti úřadů i v letech 1854 a 1855.⁴

Úřady dovozovaly, že by úcta k mistru Janu Husovi jako národnímu mučedníkovi a „otci“ husitského hnutí mohla vést k odklonu české společnosti od katolického ritu a příklonu k protestantismu: „Dobrá, spořádaná část obyvatelstva si cení ochrany katolického náboženství státem. [...] Ovšem nebezpeční jsou novodobí přívrženci Husa v Čechách, kteří se zaklínají onou hrůzostrašnou dobou. Převážně mládež je k takovému blouznění náchylná.“⁵ Obavy zesílily také v reakci na zvýšenou popularitu pražského evangelického kazatele Bedřicha Viléma Košuta.⁶ Právě v souvislosti s jeho zatčením a zabavením jeho knih argumentoval vojenský prokurátor tím, že „nebezpečnost těchto knih je nedohledná, že i čtení jejich jest zcela způsobilé u lidu onen tvrdošíjný a nepoddajný smysl husitismu oživit, jehož zesílení a rozšíření vykazuje krvavé epochy naší historie“.⁷

Ať již vědomě, nebo podvědomě fungovala v revolučním období 1848–1849 jako jistý vzor také Francouzská revoluce. I k jejím cílům či volbě strategií mnozí přihlíželi. Tato revoluce zůstávala v živém povědomí a zároveň už byla k dispozici jako historické téma zpracované předními francouzskými i jinými dějepisci.⁸

Významných děl inspirovaných francouzskými událostmi se na přelomu čtyřicátých a padesátých let objevilo více. V letech 1848–1849 vycházela práce Jakuba Malého *Napoleon Bonaparte, císař Francouzský*.⁹ Jednotlivé sešity prvního dílu byly dány do tisku ještě před zrušením cenzury, na závěr prvního dílu proto Malý pohotově zařadil jednak soupis cenzurních zásahů, jednak připomněl, že „pod nátiskem cenzury jsem svobodněji psáti nemohl a ouplně své smýšlení najevo dáti nesměl“. Zdůraznil, že v pokračování, které již nebude podléhat předběžné cenzuře, vynaloží všechny své síly na to, aby přispěl „k rozšíření svatě pravdy a poučení národu o věcech, které jemu potřebí jest věděti obzvláště v této veliké době, v které i my vstupujeme do oněch převratů státních, o nichž spis tento vypravuje“.¹⁰ Avizoval, že další sešity budou vycházet v rychlém sledu, „an mně již nebude vídenská cenzura rukopisy 6–8 neděl za sebou zdržovati“.¹¹ Druhý díl však

4) Celá několikaletá agenda dnes uložena v Národním archivu (NA), České místodržitelství Praha – prezidium (PM), 1855–1859, kt. 568, sign. 8/30/1.

5) „Hiebei [über die kirchlichen Angelegenheiten, MP] ist wieder die Bemerkung gemacht worden, daß der biedere Theil des Volkes die katholische Religion in ihrer Aechtheit vom Staate geschützt wissen will. [...] Ebenso gefährlich seyen die neu auftauchenden Anhänger Huss in Böhmen, welche jene grausenvolle Zeiten heraufzubeschwören bemüht sind. Die Jugend sey vorzüglich durch solche Schwärmereyen für geheime Zwecke zu gewinnen.“ Zpráva policejního konceptního praktikanta Konstantina Hoffmanna o náladě obyvatelstva, především cestujících po železnicích, z 13. 3. 1849, NA, Presidium českého gubernia – tajné (PGT), 1849–1852, kt. 5, sign. F 6, 1849–1851.

6) Blíže zejména Josef Václav Lukášek: *Bedřich Vilém Košut a náboženské poměry v revoluční době roku 1848 a za vlády absolutismu*, Praha, Nakladatelství V. Horák a spol. 1927.

7) Cit. dle Z. Šamberger: „Rakouský neoabsolutismus po roce 1848“, cit. dílo, s. 386.

8) O vzoru francouzské revoluce v českém prostředí za revoluce 1848–1849 pojednává Jiří Štaif: „Konec revoluce 1848–1849 a společnost v Čechách. Několik úvah o dramatické společenské změně“, *Moderní dějiny* 14, 2006, s. 281–288.

9) Jakub Malý: *Napoleon Bonaparte, císař Francouzský*, díl 1–2, Praha, Jaroslav Pospíšil 1848–1849; o tom blíže Lubomír Uhlíř: „Ojedinělá ukázka cenzurní činnosti rakouské policie“, <<http://www.primaplana.net/txt/kontext/cenzura-maly-napoleon.html>>, přístup 8. 9. 2014.

10) J. Malý: *Napoleon Bonaparte, císař Francouzský*, díl 1, cit. dílo, s. 427.

11) Tamtéž, díl 1, s. 428.

přesto vyšel v podstatě v té podobě, v jaké jej Malý připravil před březnem 1848, aby kvůli zásahům do textu čtenáři dlouho nečekali.

Onen „Dodatek, obsahující místa v předešlých svazcích od cenzury vymazaná“,¹² který autor datoval 29. březnem 1848, obsahoval jedenáct míst v rozsahu částí vět až jednoho odstavce, vyškrtnutých v předešlých sešitech cenzurou. Část zásahů se týkala pasáží s náboženskou tematikou, konkrétně církevní hierarchie nebo údajných zázraků, které se vyjevily jako podvody. Další zákroky cenzury se vztahovaly na zmínky o demokratickém systému řízení a líčení nepříznivého veřejného mínění ve Vídni v devadesátých letech 18. století.¹³

Jakub Malý přeložil ještě práci *Historie revoluce francouzské od roku 1789–1814* od Françoise Augusta Marie Migneta, která vyšla v Praze v roce 1850.¹⁴ Opatřil ji předmluvou, v níž se zamýšlel nad důsledky nedávných revolučních událostí a jednoznačně plédoval pro nenásilné řešení konfliktů. Dějiny revoluční Francie a jejího protagonisty Napoleona Bonaparta přibližovala česky čtoucí veřejnosti na přelomu čtyřicátých a padesátých let i další díla. Například od Karla Sabiny vyšla práce *Napoleon Buonaparte. Okus životopisní* ve třech svazcích již v roce 1848. *Nástiny a obrazy ze života Napoleona Bonapartého* sestavil podle „hodnověrných pramenů“ Václav Klement a své dílo vydal v Písku v roce 1849. Zásluhou Jana Palackého se česky čtoucí veřejnost mohla v roce 1851 seznámit také s *Dějiny vzdělanosti v Evropě od pádu říše římské až do francouzské revoluce* Françoise Guizota.

Historie girondinů

Historii girondinů napsal a v roce 1847 vydal Alphonse de Lamartine, francouzský básník aktivně působící i v politice, který se v revolučním roce 1848 dokonce stal prezidentským kandidátem; v prosincové prezidentské volbě ale proti Ludvíku Napoleonu Bonapartovi drtivě prohrál. Lamartinovo dílo vyzdvihovalo umírněné a ctnostné muže, kteří mohli dovršit pokojnou Francouzskou revoluci, kdyby byli bývali činorodější. Na rozdíl od legitimistického a konzervativního prostředí chtěl Lamartine ve svém díle dokumentovat, že lidstvo je neustále v pohybu a boží vůle si i pro nezbytný dějinný pokrok vybírá libovolné cesty – včetně revoluce. Revoluci roku 1789 proto podle něj bylo třeba interpretovat s odhlédnutím od hrůz, jichž se dopustila. Přinesla pokrok právě tím, že prosazovala myšlenku rovnosti, tu myšlenku, kterou zjevilo světu křesťanství:

Revoluce francouzská byla tedy původně vznešené a horlivé dílo ducha. Mělať ideál božský a povšechný. Protož, ejhle, rozněcovala též za hranicemi francouzskými. Kdo ji obmezuje, ten ji zohavuje. Onať byla průvodkyně tří svrchovaných mravních základů: svrchovanosti práva nad silou, svrchovanosti domyslu nad předsudky, svrchovanosti národu nad vládami.¹⁵

12) Tamtéž, díl 1, s. 425.

13) L. Uhlíř: „Ojedinělá ukázka cenzurní činnosti rakouské policie“, cit. dílo.

14) François Auguste Marie Mignet: *Historie revoluce francouzské od 1789–1814*, přel. Jakub Malý, Praha, Jaroslav Pospíšil 1850.

15) Alphonse de Lamartine: *Historie Girondinů*, díl 1, přel. Václav Vojáček, Praha, Jaroslav Pospíšil 1851, s. 29. Srov. André Lagarde, Laurent Michard: *Francouzská literatura 19. století*, přel. Jiří Našinec, Jiří Pelán, Aleš Pohorský, Praha, Garamond 2008, s. 107.

Hned roku 1847 vyšel v lipském Brockhausově nakladatelství německý překlad Lamartinova díla, který byl k dispozici i v Praze. Český čtoucímu publiku nabídl dílo Václav Vojáček, klasický filolog, překladatel i básník, působící od roku 1849 jako výpomocný úředník při kanceláři říšského sněmu a v redakci *Vídeňského deníku*.¹⁶ První díl této celkem osmidílné práce vyšel v Pospíšilově nakladatelství na samém počátku roku 1851 a oznámilo jej první číslo Mikovcova *Lumíra* dne 6. února 1851.¹⁷ A to byl také počátek tiskové kauzy sledované v této studii.

Pražské vojenské velitelství, které mělo za stavu obležení v kompetenci tiskové záležitosti, na základě zprávy z *Lumíra* vyzvalo hned 12. února 1851 městské hejtmánství, aby právě vydané sešity u nakladatele Jaroslava Pospíšila zabavilo a dodalo je k válečnému soudu na Hradčanech. Zákrok odůvodnilo tím, že Lamartinovo dílo představuje „pravou oslavu revoluce“.¹⁸ Když byly výtisky *Historie girondinů* vedle skladu Pospíšilova nakladatelství nalezeny a okamžitě zabaveny i v Josefově (nad pevnostními městy platil stejně jako nad Prahou a okolím výjimečný stav), bralo to vojenské velitelství jako důkaz toho, že se Pospíšil snaží závadnou knihu rozšiřovat i mimo Prahu, a žádalo proto místodržitelství, aby nad ní vyhlásilo zákaz platný pro celé Čechy.¹⁹

Jaroslav Pospíšil – zkušený nakladatel – se proti zabavení díla odvolal. Argumentoval tím, že *Historii girondinů* prodával jak v originále, tak v německém překladu již v předrevoluční době, a to s cenzurním povolením. Vojenské orgány naproti tomu přišly s tvrzením, že k tisku díla vůbec nemělo dojít. Opíraly se totiž o text proklamace z 10. května 1849, kterým byl v Praze vyhlášen mimořádný stav. Její šestý bod stanovoval, že „bez povolení ouřadu vojenského se nesmí ničehož tisknouti a uveřejniti“;²⁰ k předběžnému schvalování rukopisů vojenskými orgány však zjevně nedocházelo. Pražské vojenské velitelství nyní začalo předběžnou cenzuru vydávaných neperiodických spisů vyžadovat. Tento požadavek v průběhu konzultace s dalšími úředními orgány zaměnilo za postup, kdy se měly případné zákazy provádět na základě předkládaných seznamů právě tištěných děl. Nemáme ovšem zprávy o tom, že by později na základě tohoto procesu k dalším zákazům tisku docházelo.

Na zprávu o zapovězení díla reagoval ve Vídni také sám překladatel. Ve svém dopise z 22. února nakladatele Pospíšila uklidňoval: „To Vašnosti na ten čas zajisté příjemné nebude, ale račte potěšit se, časové se mění. Ostatně taková záповeď bývá – arcit' zas svým časem – nakladateli prospěšnější než nejepochvalnější kritiky.“²¹ V tomtéž dopise bez ohledu na zprávu o probíhajícím úředním jednání informoval Jaroslava Pospíšila o posílání dalších částí přeložené práce.

Prezidium místodržitelství pověřilo 23. února státního zastupitele Augusta Wilhelma Ambrose, aby český překlad Lamartinova díla posoudil s ohledem na politickou

16) Srov. Milena Vojtková: „Václav Vojáček“, in Luboš Merhaut (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 4, sv. 2, U–Ž. *Dodatky A–Ř*, Praha, Academia 2008, s. 1430–1431.

17) „Bibliografie“, *Lumír* 1, 1851, č. 1, 6. 2., s. 23.

18) „[...] eine wahrhafte Apotheose der Revolution“. NA, PM, 1850–1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 1944/pr., zemské vojenské velitelství prezidiu místodržitelství 12. 2. 1851.

19) NA, PM, 1850–1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 2040/pr., zemské vojenské velitelství prezidiu místodržitelství 20. 2. 1851.

20) „Oznámení“, *Pražské noviny* 24, 1849, č. 85, 11. 5., s. 337.

21) Literární archiv Památníku národního písemnictví, Jaroslav Pospíšil, Václav Vojáček Jaroslavu Pospíšilovi 22. 2. 1851.

a náboženskou nebezpečnost. Po několika urgencích podal Ambros své dobrozdání teprve dne 14. května – s argumentem, že trvalo dlouho, než v pražských knihkupectvích sehnal francouzský originál a jeho německý překlad. Za svou pečlivou, ale dle mínění úřadů příliš zdoluhavou práci čelil následně kritice. Ambros srovnal francouzskou, německou a českou verzi slovo od slova, větu po větě, aby zjistil, zda nebyly do českého znění provedeny úpravy, které by posouvaly smysl díla. Dospěl však k závěru, že překlad je naprosto věrný. Zkreslení historických skutečností neshledal ani v krátkém Vojáčkově úvodu, který knize předcházela. Upozornil na to, že se jedná o hodnotnou knihu, která předpokládá poučeného, nadprůměrně vzdělaného čtenáře, znalého filozofie, literatury a světových dějin. Nevzdělaný čtenář, kterého by snad mohly v Lamartinově knize obsažené myšlenky mást, se proto k jejímu čtení těžko dostane.²² S tímto náhledem korespondovalo i dříve vydané stanovisko pražského policejního ředitelství, které potvrdilo, že česká verze *Historie girondinů* „je čtena pouze vzdělanou částí českého publika a coby vědecké dílo nemá rozhodně škodlivý vliv na širší vrstvy“.²³

Ohledně dalšího osudu díla nepanovala na místodržitelství patrně shoda. Státní zástupce Ambros potvrdil, že dílo není trestné z hlediska překročení zákona proti zneužívání tisku z března 1849, a nemůže být tedy zabaveno mimo oblast s působností výjimečného stavu. Původní koncept místodržitelské relace přesto mluvil o „škodlivosti“ či „nebezpečnosti“ díla psaného „v republikánském duchu“ a odmítal tak vyhovět Pospíšilově žádosti o zrušení konfiskace; tato pasáž však byla v rámci schvalování dokumentu nahrazena jiným textem, upozorňujícím na absenci obsahových důvodů pro zákaz díla a nesouměrnost mezi případným zákazem českého znění a existencí nezakázané německé a francouzské verze.²⁴ V tomto duchu se nakonec 4. června vyjádřilo i pražské vojenské velitelství, kterému v podmínkách výjimečného stavu náleželo konečné rozhodnutí. Protože „při vysoké ceně a velkém rozsahu se nedá očekávat její rozšíření mezi lidovými vrstvami“, další prodej a vydávání dalších dílů Lamartinovy knihy povolilo.²⁵

Žižkova smrt

Současně s vyšetřováním okolností spjatých s *Historií girondinů* rozhodovaly pražské úřady i o zákazu šíření jiného díla uveřejněného nákladem Jaroslava Pospíšila, dramatu *Žižkova smrt* z pera Josefa Jiřího Kolára, jehož vydání tiskem avizoval také *Lumír* ve svém prvním čísle ze dne 6. února 1851.²⁶

22) NA, PM, 1850–1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 3822 ex 1851.

23) „[...] nur von dem gebildeten Theile des böhmischen Publikums gelesen wird und als ein wissenschaftliches Werk keineswegs einen in größeren Kreisen schädlichen Einfluß übt“. NA, PM, 1850–1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 2918 ex 1851.

24) „[...] gemeine Schädlichkeit, Gefährlichkeit jenes vom republikanischen Geiste durchwehten Werkes“. NA, PM, 1850–1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 3822 ex 1851.

25) „[...] da bei dem hohen Preise und dem großen Umfange dieses Werkes die Verbreitung desselben unter den niederen Volksklassen [...] nicht zu erwarten ist.“ NA, PM, 1850–1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 4715 ex 1851.

26) M. [= Ferdinand Břetislav Mikovec]: „Z Prahy“, *Lumír* 1, 1851, č. 1, 6. 2., s. 21–22, zde s. 22; též „Bibliografie“, *Lumír* 1, 1851, č. 2, 13. 2., s. 48. Problematice *Žižkovy smrti* je věnována studie Magdalény Pokorné „Žižkova smrt – letmo na jevišti, léta v policejní režii“, in Jaroslav Vyčichlo, Viktor Viktora (eds.): *Jeden jazyk naše heslo buď*, sv. 3, *Divadlo národního obrození a jeho souvislosti*, Radnice – Plzeň, Spolek divadelních ochotníků v Radnicích – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje 2005, s. 99–106.

Herec a režisér, ale také dramatik a překladatel J. J. Kolár (1812-1896) byl hlavním představitelem romantismu na českém divadle. Když dokončil *Žižkovu smrt*, měl již za sebou několik výrazných uměleckých úspěchů. Ve Stavovském divadle působil od října 1837, když předtím začínal mezi ochotníky v Kajetánském divadle. Umělecky se vyhraňoval proti Josefu Kajetánu Tylovi, po jeho odchodu z Prahy na podzim 1851 se stal vůdčí osobností českého divadla. Usiloval o jeho vyšší uměleckou úroveň, a proto chtěl stavět na náročném dramatickém repertoáru.²⁷

Kolárovo dílo vznikalo v kontextu soutěže zemského výboru, vyhlášené na podzim 1849. Na původní historické drama byla tehdy vypsána cena dvě stě padesát zlatých, na drama z občanského života dvě stě zlatých. Do soutěže se přihlásilo devět historických dramát. Zemský výbor vyhlásil ceny 30. června 1850 na základě rozhodnutí poroty, jejímiž členy pro historický kus byli František Ladislav Čelakovský, Ignác Jan Hanuš, František Palacký, Pavel Josef Šafařík, Václav Bolemír Nebeský, s hlasem „vysvětlovacím“ pak Josef Kajetán Tyl.²⁸ Kolár za své dílo obdržel vedlejší cenu, ohodnocenou stem zlatých, přičemž hlavní cena nebyla udělena vůbec.

Kolárův *Žižka* je hrdinou, který má za sebou zkušenost revoluce, kalich mu symbolizuje základní lidská práva:

Kalich je znamením rovného práva všech,
z něhož parkost i kníže stejně budou pít;
a nechť i nyní slepost potupně jej kácí,
bohdá snad přijde věk, že kalich táborů
pohárem stane se celého člověčenstva!²⁹

Žižka ztělesňoval v Kolárově pojetí přednosti svobodomyšlného občana poloviny 19. století, který si je vědom toho, že je povinen řídit své osudy a má zodpovědnost ke svému okolí:

Aj, Sigmunde, jak chytře pozlacenou
vějičku nastrojils! - Tvým vladařem
v Čechách - tvým přítelem! Tvým otrokem,
třebas i v zlatoskvoucím rouchu!
Mrzkého pána sluhu mrzkého
chtěl bys utvořit ze mne? - Nikoli!
Můj pán jest národ, Bůh bratrské lásky
jest Bohem mým, a moje náboženství
je spása člověčenstva! - Na tom zůstanu;
nechť na mne slepota mých vrstevníků

27) O J. J. Kolárovi blíže Ludmila Lantová: „Josef Jiří Kolár“, in Vladimír Forst (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 2, sv. 2, K-L, Praha, Academia 1993, s. 775-778; Ljuba Klosová: *Kolárové. Tři herecké portréty 19. století*, Praha, Orbis 1969.

28) Václav Hübner: „Premiera Kolárovoy ‚Žižkovy smrti‘ r. 1850“, *Národní politika* 36, 1918, č. 49, 28. 2., odpolední vyd., s. 1-2, č. 50, 1. 3., odpolední vyd., s. 1, zde č. 49, s. 1.

29) Josef Jiří Kolár: *Žižkova smrt. Historická tragedie v šesteru dějství*, Praha, Jaroslav Pospíšil 1851, s. 46.

jedovaté vychrlí vášně vztek:
mámť v té myšlénce léčivého líku,
že bohdá ocení mě pozdní věk!³⁰

Trvalo několik měsíců, než se hra dostala na jeviště. Praha podléhala stavu obležení a k divadelním inscenacím se roku 1850 vyjadřovaly vojenské složky. Teprve po několika přepracováních, vynucených auditorem Johannem Franzem, směla být *Žižkova smrt* nastudována. O premiéře se mluvilo tím víc, čím déle byla odkládána, a tak se prodej lístků „pod rukou“ na toto představení stal pro jistého prodejce snad poprvé v české divadelní historii finančně výhodnou spekulací.³¹ Při svém uvedení 17. listopadu 1850 vzbudila Kolárova *Žižkova smrt*, doprovázená hudbou Františka Škroupa, takový zájem, že v tomto smyslu předčila podle pamětníků i premiéru Tylova *Jana Husa*. Podle odhadů bylo v divadle na dva tisíce osob a další se tlačily v jeho bezprostředním okolí.³² Policejní komisař Gerstenkorn, který měl na chod představení dohlížet, se pro nával diváků před divadlem vůbec nedostal na své vyhrazené místo v parteru, představení pak musel sledovat ze zadní části jeviště.³³

Pamětník uváděl, že „představení započalo a s ním výbuchy národního rozčilení. Od scény k scéně rostla bouře jásajícího obecenstva, každé i méně vhodné slovo roznítlo plamen národní hrdosti. [...] Byla to první demonstrace proti vládě Bachově a stavu obležení“.³⁴ Setník-auditor Johann Franz, který v textu hry před představením prováděl škrty, prý po prvním velkém aplausu publika zabědoval: „**Tak** jsem si to nemyslel.“ Po třetím jednání opustil divadlo úplně.³⁵ Praha prostě už dlouho nic podobného nezažila. Pražané asi společně s nadšením sdíleli pocit výjimečné události, když slyšeli promlouvat hrdiného Jana Žižku.

Pražský večerní list sliboval svým čtenářům, když o kusu a jeho premiérovém přijetí informoval bezprostředně po premiéře, že se bude dramatu ještě věnovat podrobněji.³⁶ Ale cenzurní orgány byly v tomto případě rychlejší než novinářovo pero. O pět dnů později tak list pouze konstatoval:

Abychom jistá pomluvačná ústa, jichž svobodomyšlnost pivní stůl nepřesahuje, k mlčení přivedli, uvádíme ve známost, že toliko proto jsme slíbený referát o Kollárově [sic] *Žižkově smrti* nepřinesli, poněvadž jej **přinésti nesmíme!** Tím jsme zároveň omluveni, proč jsme slovu svému dostáti nemohli.³⁷

30) Tamtéž, s. 48.

31) [Jan] Dráždík: „Žižkova smrt“. Upomínka na první představení“, in Ferdinand Menčík, Jan Vojna (eds.): *Památník vydaný roku 1888 o jubilejní slavnosti ochotnického spolku „Pokroku“ ve Vídni*, Vídeň, Pokrok 1888, s. 8–11, zde s. 9.

32) V. Hübner: „Premiera Kolárovy ‚Žižkovy smrti‘“, cit. dílo, č. 50, s. 1.

33) NA, PGT, 1849–1852, kt. 19, sign. P 28, č. 172/g ex 1851.

34) J. Dráždík: „Žižkova smrt“, cit. dílo, s. 10–11; srov. L. Klosová: *Kolárové*, cit. dílo, s. 71–82 a František Černý (ed.): *Dějiny českého divadla*, díl 2, *Národní obrození*, Praha, Academia 1969, s. 335.

35) J. N. [= Jan Neruda]: „Divadlo“, *Národní listy* 8, 1868, č. 51, 21. 2., s. 2.

36) „Z Prahy“, *Pražský večerní list* 3, 1850, č. 185, 18. 11., příloha, s. 1288.

37) [„Abychom jistá pomluvačná ústa...“], *Pražský večerní list* 3, 1850, č. 188, 23. 11., s. 1303.

Některé ohlasy, především referát v *Bohemii*, ale upozorňovaly, že Kolárův *Žižka* neodpovídá historickému poznání. Kolár však ve své odpovědi kritiku své hry odmítl a požadoval, aby historická látka byla uznána za absolutní majetek dramatického básníka, a ostře se ohradil především proti výtkám, které referent činil dramatickému spádu děje.³⁸

Hodnocení děl s husitskou tematikou na divadelní scéně reflektovala také práce Václava Frosta *Jen s pravdou ven! neboli Sprostý rozum o velikých věcech*, která vycházela od roku 1849 do roku 1852, kdy bylo její vydávání nuceně přerušeno. Tradiční formou rozhovoru sousedů z jedné vesnice se v ní diskutovalo o aktuálních tématech; takové dílo reflektovalo aktuální názory určité skupiny obyvatelstva, ale zároveň určité stereotypy ve výkladu či rozboru konkrétních situací mohlo utvrzovat.³⁹ Katolík Petr v textu Frostova díla nesouhlasil s evangélikem Bohuslavem, který na základě referátu Prokopa Chocholouška v *Pražském večerním listě* vysoce hodnotil Tylovu hru *Jan Hus*, a souznění mezi hrdiny díla nepanovalo ani ve výkladu Kolárova dramatu *Žižkova smrt*. Vzorem pro to, jak psát divadelní hry, se stal podle souseda Petra „jistý pan Klicpera, a ten je velikým pánem“. Petr oceňoval u Klicperových děl, jichž několik podle vlastních slov četl, vtip a nevinnost.⁴⁰

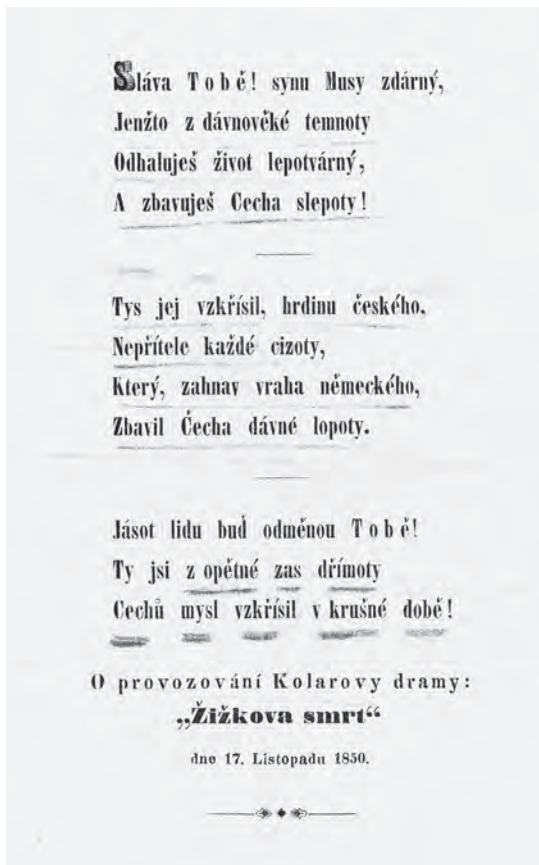
V podobném duchu se vyjádřil i český katolický list *Blahověst*, když komentoval divadelní řád z 23. listopadu 1850, kterým byla zavedena pro celé území monarchie předběžná cenzura textů divadelních inscenací. Nepodepsaný článek, pocházející patrně z pera redaktora Václava Štulce, označil zákon za přísný, ale zároveň potřebný. Dokládá to nářkem nad úroveň dramatické produkce v posledních letech, především her s husitskou tematikou:

Téměř po tři leta užívala divadla v říši rakouské úplné takořka svobody. I kolik klenotů dramatického básnictví zaskvělo se na prknách divadelních v Praze, v Brně, ve Vídni a kdekoli jinde? Prohlédněte si jenom divadelní cedule a referáty: budeť to jako divem, najdete-li mezi desíti hrami jenom několik, kteréž by nebyly čelily na ujmu **pravého** vzdělání. [...] Ach, vyjmeme-li slovuťného našeho Klicperu – naši básníci a herci nevzmohli se bohužel posaváde téměř na nic jiného leč – na Husa, na Žižku. A v jakovém světle ukazuje se nám v divadelních kusech těchto veliká naše minulost? Ach, na to nelze pomněti bez bolesti. Hus a Žižka stali se vějičkou, na kteréž chytá a podněcuje se dobroduchý lid náš k tomu, aby v nenávist sobě vzal vše, cožkoli jest katolického, křesťanského, aby naučil se věřiti lidem bez všeliké víry [...]. Každý téměř katolík líčí se tam co hlupák a šílenec; každý kněz co šibal a podvodník; každý nepřítel Církve co horlitel a bojovník Boží; každý zákon, každé učení a zřízení katolické jako blud a šalba nešlechtného kněžstva: to-li, ať nedíme nic o bludech a neřestech, kteréž se schvalují, to-li, má přispěti k ušlechtnění života, k rozšíření a upovšechnění pravé nadšenosti

38) R.: „Prager Theater (Böhmische Vorstellung)“, *Bohemia* 23, 1850, č. 182, 19. 11., s. 3, č. 183, 21. 11., s. 3–4, č. 184, 22. 11., s. 3–4; J. G. [= Josef Jiří] Kolár: „Entgegnung auf das Referat (Chiffre R.) über die českische Tragödie ‚Žižkova smrt‘“, *Bohemia* 23, 1850, č. 189, 1. 12., s. 4; srov. L. Klosová: *Kolárové*, cit. dílo, s. 75–76. Malá historická věrnost byla rovněž důvodem toho, proč Kolárově hře nebyla udělena v soutěži zemského výboru první cena. Srov. F. J. Č. [= Ferdinand Čenský]: [„Minulou středu...“], *Pražský večerní list* 3, 1850, č. 79, 17. 5., s. 545.

39) Bližší rozbor viz Magdaléna Pokorná: „Držím já na císaře... a držím se svým králem“. Výklad světa po revoluci 1848“, *Český časopis historický* 109, 2011, č. 1, s. 44–80.

40) Václav Frost: *Jen s pravdou ven! neboli Sprostý rozum o velikých věcech*, sv. 5, Praha, Synové Bohumila Haase 1851, s. 151.

Báseň Jana Dráždíka k premiéře dramatu *Žižkova smrt* Exmplář textu rozdáváného při premiéře Kolárova dramatu dne 17. listopadu 1850, který zachytila policie.

Zdroj: NA, PGT, 1849-1852, kt. 19, sign. P 28.

zabavit všechny jeho exempláře a zastavit všemi prostředky další tisk, protože „při svém jediném představení na českém divadle vyvolala [*Žižkova smrt*, MP] takový rozruch, že o její vysoké nebezpečnosti nemůže být žádných pochyb“.⁴³ O několik dní později podalo návrh na zabavení knihy i mimo oblast mimořádného stavu se zdůvodněním, že *Žižkova smrt* „bude nést plody s ohledem na národnostní zášť a náboženskou tendenci“.⁴⁴

41) „Nový řád divadelní“, *Blahověst* 4, 1850, č. 100, s. 597-598.

42) NA, PGT, 1849-1852, kt. 19, sign. P 28; NA, PM, 1850-1854, kt. 118, sign. 8/4/41; Z. Šamberger: „Rakouský neoabsolutismus po roce 1848“, cit. dílo, s. 382; Karel Kazbunda: *Karel Havlíček Borovský*, sv. 2, Praha, Ministerstvo vnitra České republiky, Odbor archivní a spisové služby 2013, s. 264.

43) „[*Žižkova smrt*] hat bei der bewilligten einmaligen Darstellung auf der czechschen Bühne eie Aufregung hervorgebracht, welche die hohe Gefährlichkeit desselben außer allen Zweifel setzt“. NA, PM, 1850-1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 1944/pr., zemské vojenské velitelství prezidiu českého místodržitelství 12. 2. 1851.

44) „[Es ist] nicht zu bezweifeln, daß das Buch ‚*Žižkova Smrt*‘ in Bezug auf National-Haß u. in religiöser Richtung seine Früchte tragen werde“. NA, PM, 1850-1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 2040/pr., zemské vojenské velitelství prezidiu českého místodržitelství 20. 2. 1851.

pro vše dobré v národu? Vizmež ovoce při samém kořenu, považme **patrné** již skutky, a zhrozíme se!⁴¹

Další reprízování Kolárova dramatu *Žižkova smrt* na pražské scéně bylo vzhledem k mimořádnému ohlasu premiéry zakázáno. V únoru 1851 se do pozornosti úřadů dostala i tištěná báseň, která byla rozdávána při představení a jejíž exemplář policie našla mezi materiály zatčeného redaktora *Pražského večerního listu* Prokopa Chocholouška. Bylo v ní holdováno jak dramatu, tak jeho autorovi, že burcuje Čechy, když jim předvádí českého reka, nepřítele všeho cizáctví a osvoboditele národa od dlouhých útrap. „Ty jsi z opětné zas dřímoty / Čechů mysl vzkřísil v krušné době,“ zněl závěr básně, jejímž autorem byl Jan Dráždík, bývalý spolupracovník časopisu *Vlastimil* a *Pražských novin*. Za svou aktivitu byl v dubnu 1851 vojenským soudem odsouzen k šestitýdennímu vězení. Později, v září 1854, místodržitelství vzhledem k Dráždíkově minulosti nepovolilo, aby po dobu nemoci Filipa Stanislava Kodyma převzal dočasně redakci listu *Hospodářské noviny*.⁴²

Na základě zprávy z *Lumíra* o plánovaném vydání knižní verze dramatu nechalo pražské vojenské velitelství 12. února 1851

Podle nóty zemského vojenského velitelství byla v dramatu i přes jeho předběžné schválení historická fakta českému obecnstvu záminkou k politické manifestaci, protože v nich neustále vyhledává analogie s přítomností. Do budoucna se tedy podobným událostem mělo předejít největší možnou přísností a podobné kusy kategoricky odmítat.⁴⁵

Stejně jako v případě překladu Lamartinovy práce byl sepsáním posudku na Kolárovo drama koncem února pověřen státní zástupce August Wilhelm Ambros, jeho práce se přitom protáhla až do května. Podobně jako někteří recenzenti odsuzoval, že Kolár zachází svévolně s historickými fakty. S použitím citací z textu charakterizoval hlavního hrdinu dramatu Jana Žižku jako nacionalistu, rozhodného demokrata až komunistu. Naproti tomu protivníci husitů jsou podle Ambrose „líčení nenávisťnými barvami jako zastánci cizáctví, především německví, církevního a státního absolutismu“, přičemž znázornění příznivců papežství přechází až v karikaturu. „Že jsou tyto základní prvky díla zcela neškodné pro **vzdělance**, je zřejmé. Takový člověk totiž zná dějiny a dokáže přesně rozlišovat pravdu od čistě politických intencí [...]. Opačně je tomu u málo vzdělané většiny. Ta pokládá básnické obrazy za pravdu a [...] posuzuje skutečné události na základě měřítko uměleckého díla.“ Ambros pokládal Kolárovo drama za „poetickou formou podaný výraz onoho národnostně-náboženského a národnostního, a především nejhluběji **politického** směru, který v letech 1848–1849 otrásl Čechami“.⁴⁶

Tento posudek bezprostředně přispěl k dalšímu osudu díla. Konfiskace vytištěných exemplářů *Žižkovy smrti* byla dne 4. června 1851 pražským vojenským velitelstvím definitivně potvrzena s odůvodněním, že je dílo vzhledem k nízké ceně všeobecně přístupné a na čtenáře může působit nežádoucím vlivem. Smířilo se s faktem, že prodej díla nelze stíhat mimo oblast výjimečného stavu, kvitovalo ale, že se zabavené exempláře alespoň nedostanou do oběhu.⁴⁷

Konfiskace vydaného Kolárova dramatu tak reflektovala skutečnost, že divadelní hry se tehdy běžně četly či provozovaly při domácích skromně vypravených divadelních představeních. Represe proti tomuto dílu se tedy po zákazu jeho divadelního provozování ještě vystupňovaly.

O zabavení textu dramatu referoval na stránkách *Slovana* Karel Havlíček prostřednictvím fiktivního dopisu z Hradce Králové, v němž platil rovněž výjimečný stav. Ani on přitom Kolárovu hru nepodroboval umělecké kritice, ale chápal vztah mocenských orgánů k jejímu textu jako svědectví o stavu společnosti:

Něco nového z Hradce? U nás je též stav obležení, s tím však rozdílem, že se u nás žádný nezavírá jako v Praze. Teď jest ale zapovídání v módě; tu i zdejší vojenský ouřad, aby nebyl

45) L. Klosová: *Kolárovo*, cit. dílo, s. 82.

46) „Verfechter des Fremdenthums - im besondern Deutschthums - des kirchlichen und staatlichen Absolutismus mit gehässigen Farben ausgemalt“; „Daß diese Grundelemente des Stückes dem **Gebildeten** völlig unschuldig sind, ist klar. Ein solcher kennt Geschichte und findet sehr genau Wahrheit von den blos politischen Intentionen, [...]. Anders die weniger gebildete Menge. Diese nimmt des Dichters Bilder für Wahrheit und [...] die wirklichen Verhältnisse nach dem im Kunstwerke Maßstabe mißt“; „das ganze Werk kann als in poetische Form gefaßter Ausdruck jener national-religiösen und und [sic] nationalen, und alles im tiefsten Grund belesen **politischen** Richtung, wie solche im Jahre 1848–1849 Böhmen erschütterte angesehen werden“. NA, PM, 1850–1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 3852 ex 1851.

47) NA, PM, 1850–1854, kt. 118, sign. 8/4/35, č. 4715 ex 1851.

z jiných, uznal za dobré něco pro blaho a bezpečnost města učiniti. I poslal 17. b. r. do kněhkupectví místního majora a od podkrajství jednoho komisara, a proč? – Aby konfiskovali *Žižkovu smrt* a *Historii Girondinů*, což se snad ani v Praze nestalo. (Stalo již také! Red.) Jen když jest mezi námi smrt a k tomu ještě Žižkova, a Žižka tak silný člověk a byl od ní přemožen, kdožpak by se nebál o živobyti! Jaká pomoc! Smrt je konfiskována a zavřena, ale přece přesto druhý den zemřel v Hradci velký jeden pán. Šelma ta smrt jestlipak si netropí žerty s námi? – Tu máte jeden důvod, proč je „smrt“ zavřena, a druhý důvod může si každý utvořit, kdo čte *Blahověsta*, a kdo ne, tomu nepovím a on se dovtípí. Jednou stálo v *Blahověstu*, že v Kolárově dramě *Žižkova smrt* se vše katolické tupí a jakou směšnou roli tam důstojníci církve hrají.⁴⁸

Představení dramatu *Žižkova smrt* v Praze z listopadu 1850 a jeho knižní vydání v únoru následujícího roku mělo i další následky. Pražský arcibiskup Bedřich Schwarzenberg odepřel deputaci Sboru pro zřízení Národního divadla dne 23. dubna 1851, kterou vedl František Palacký, příspěvek na stavbu budovy, protože v divadle spatřoval výchovu k poklesu mravnosti. V. V. Tomek tehdy v dopisu Josefu Jirečkovi z 25. dubna v tomto rozhodnutí spatřoval nebezpečí, protože tím bude při svém rozhodování ovlivňováno i nižší duchovenstvo. Důvody arcibiskupova rozhodnutí spatřoval právě v tom, že na českém divadle byly provozovány hry s husitskou tematikou (tedy včetně Kolárovy *Žižkovy smrti*) a „francouzské kusy, špikované cizoložstvím a samovraždami“.⁴⁹

Žižkovu smrt stačili dávat na jevišti před definitivním zákazem v Mladé Boleslavi v únoru 1851. A potom bylo Kolárovo drama povoleno k provozování – když pomineme skutečnost, že se *Žižkova smrt* hrála za pruské okupace Prahy v roce 1866 v Novoměstském divadle – až na počátku roku 1868 jak pražskému divadlu, tak ochotníkům v Karlíně.⁵⁰

Zatímco tedy úřady *Historii girondinů* charakterizovaly jako apoteózu revoluce, vnímaly *Žižkovu smrt* jako dílo nebezpečnější, protože vzbudilo už při svém divadelním provedení povážlivé reakce veřejnosti. Obě posuzovaná díla byla podle názoru úředních orgánů schopna šířit revolučního ducha. *Historie girondinů* však nakonec povolena byla, protože jako naukový text neměla mít vliv na širší vrstvy obyvatel.

Případ úředního projednávání *Historie girondinů* a *Žižkovy smrti* z první poloviny roku 1851 ukazuje, jaký význam úřady přikládaly tištěnému slovu a jak se zajímaly o to, co bylo prezentováno na jevišti. Sledovaný příklad úředního jednání o těchto dvou dílech dokládá, že nadále přetrvávalo odlišné vnímání a přísnější míra dohledu nad tím, co bylo určeno pro širší lidové vrstvy. Přísnost, s jakou bylo všemi dostupnými prostředky postiženo

48) [Karel Havlíček]: „Z Hradce Králové“, *Slovan* 2, 1851, č. 12, 1. 3., s. 356–357, zde s. 357. Již předtím, v č. 10, byla uveřejněna krátká noticka o zabavení *Žižkovy smrti* i *Historie girondinů*, srov. „Domácí zprávy“, tamtéž, č. 10, 22. 2., s. 316–317, zde s. 317.

49) K. Kazbunda: *Karel Havlíček Borovský*, sv. 2, cit. dílo, s. 268–269; Oskar Butter: „Nové prameny k dějinám Vídeňského denníku“, *Duch novin* 4, 1931, s. 16–32, 126–167, zde s. 260; dále viz Z. Šamberger: „Rakouský neoabsolutismus po roce 1848“, cit. dílo, s. 363.

50) Ferdinand Strejček: *Jak se probouzela Mladá Boleslav*, Mladá Boleslav, Rud. Kudrna [1930], s. 91; [„Žižkova smrt...“], *Česká Thalia* 2, 1868, č. 3, s. 43. K provozování *Žižkovy smrti* za pruské okupace Prahy blíže Otto Urban: *Vzpomínka na Hradec Králové*, Praha, Panorama 1986, s. 376, a rámcová kapitola „1863–1918. V zájmu širší a užší vlasti“, s. 519.

provozování i distribuce Kolárova díla *Žižkova smrt*, potvrzuje, s jakou důsledností byly postihovány zmínky o české samostatnosti a českém sebevědomí v minulosti. Jan Žižka na závěr svého expoé v Kolárově dramatu vybídl:

Však pravím, vstaňte
a mějte k rychlému se outěku.
To plemeno, co v Praze teď se hnízdí,
nadlouho nevytrpím tam.⁵¹

V kontextu politických poměrů v Praze koncem roku 1851 pak rychlý konec dramatu překvapit nemohl.

Úřední zásahy proti dílům *Historie girondinů* a *Žižkova smrt* konečně ukazují i na to, jak pečlivě úřady pro svou činnost sledovaly zprávy ve stále se zužujícím česky vydávaném tisku, zde konkrétně v *Lumíru*, který o vydání děl bezprostředně před konfiskací informoval.

51) J. J. Kolár: *Žižkova smrt*, cit. dílo, s. 113.